

Veszprémy László Bernát:

ATOMBOMBA, APARTHEID, REÁLPOLITIKA. IZRAEL ÉS A DÉL-AFRIKAI KÖZTÁRSASÁG KATONAI ÉS POLITIKAI EGYÜTTMŰKÖDÉSE, 1968–1994 (2.)¹

ÖSSZEFOGLALÓ: Jelen írás az Izrael és a Dél-afrikai Köztársaság katonai és politikai együttműködésének 1968–1994 közötti történetét vizsgáló tanulmány második, egyben befejező része, mely a Dél-afrikai Köztársaságot sújtó nemzetközi fegyverkereskedelmi bojkott izraeli részről történő megtörésével, ennek diplomáciai vonatkozásaival, illetve a kapcsolat eltitkolására tett izraeli kísérletekkel foglalkozik. A tanulmány kitér a két ország közötti együttműködés lehetséges ideológiai alapjaira, majd a kapcsolat befejezésének bemutatásával zárul.

KULCSSZAVAK: Izrael, Dél-afrikai Köztársaság, fegyverkereskedelem, ideológia, réalpolitika

A BOJKOTT MEGTÖRÉSE ÉS A KÖZVÉLEMÉNY MEGTÉVESZTÉSE

A két ország nukleáris és katonai együttműködése nem került el a világ figyelmét, ám annak valós mértékét sokáig igyekeztek titkolni. Mindezt kellőképpen illusztrálja, hogy miközben Izrael és a Dél-afrikai Köztársaság (DAK) a nukleáris robbanófejekkel ellátott rakéták fejlesztése ügyében tárgyalt, az ENSZ apartheidellenes bizottsága éppen annak ügyében írt jelentéseket, hogy a DAK elleni bojkott ellenére izraeli narancslé jutott be az országba.²

Bizonyosan volt valami a brit külügy azon megállapításában, hogy „a [fekete-]afrikai államok még akkor is tiltakoznának, ha karórafestéket exportálnánk Dél-Afrikába”.³ A hangvételből azonban a britek szankcióellenes álláspontja is érződik. A nyugati hatalmak hidegháborús falazása Izrael érdekében nem volt elhanyagolható tényező. B. J. Everett, a brit külügy közel-keleti és észak-afrikai osztályának vezetője példának okáért pontról pontra tett javaslatot egy Izraelt elítélő ENSZ-határozat szövegének finomítására. Külön kitért arra, hogy véleménye szerint a DAK nem rendelkezik izraeli Resef-osztályú gyors támadóhajókkal, hogy Izrael nem segíti a dél-afrikai ország Centurion típusú harckocsijainak az alkatrészellátását, nem adott el Kfir típusú harci repülőgépeket – a francia Mirage III típusú repülőgép izraeli modernizált változata – a DAK-nak, valamint nem segít az ország Mirage repülőgépeinek a karbantartásában.⁴ Mint láttuk és látni fogjuk, a brit vélemény jóformán minden egyes pontban tévedett.

¹ A tanulmány első része a Honvédelmi Szemle 2019/1. számában jelent meg.

² National Archives (Kew [továbbiakban: NA]), FCO 97/2070. A különleges bizottság elnökének levele Abdul Mintynek, 1974. szeptember 9.

³ NA, FCO 45/2132. NENAD a washingtoni követség részére, 1977. november 10.

⁴ NA, FCO 93/1153. B. J. Everett Izrael és Dél-Afrika ügyében, 1977. december 5.

Szintúgy jellemző, hogy a brit külügy úgy utasította a Szaúd-Arábiába delegált követét, hogy „amennyiben lehetséges”, kerülje Izrael nukleáris programjának megvitatását a szaúdiakkal. „Noha igyekszünk elérni, hogy az ilyen téren történő [brit–izraeli] kereskedelem ne segítse Izraelt katonai képességeinek fejlesztésében, látható [...], hogy ez nem teljességgel elkerülhető” – javasolta a brit külügy nukleáris ügyekért felelős osztálya a közel-keleti ügyekért felelős osztálynak. A téma ugyanis „kínos” lehet Nagy-Britannia számára.⁵

A szaúdiakat egyébként is láthatóan jobban érdekelte, hogy milyen fegyvereket kap a DAK-tól Izrael, mint hogy milyen fegyvereket ad el a zsidó állam az apartheid hazájának.⁶ Igaz, Szaúd-Arábia – múltját tekintve – nem feltétlenül volt olyan helyzetben, hogy az afrikai országokat kioktassa. Emlékezetes maradt Elefántcsontpart követének az 1960-as ENSZ-vitában a szaúdi delegátnak adott válasza, amikor az az Izraelnek történő „odafekvést” róttá fel országának: „A szaúdi követ talán hozzászólt ahhoz, hogy négereket vásárol, de minket nem vásárolhat meg.”⁷

Izrael britek általi védelme odáig terjedt, hogy az 1977-es kalahári illegális kísérletre adott hivatalos válaszból kihúzták a „más országok együttműködése” részt, nehogy felmerüljön, hogy „[Dél-Afrikát] segíti Izrael”.⁸ Az ENSZ Közgyűlésén részt vevő brit követ 1979-ben hasonlóan azt a tájékoztatást kapta, hogy „kerülje el a téma megvitatását”, ugyanis „nem érdekünk, hogy az ENSZ még inkább elítélje Izraelt”.⁹ A brit hozzáállás azonban rövidesen megszigorodott, és a brit külügyminiszter ki is jelentette: „Elegem van abból, hogy folyton meg kell védenünk Izraelt, és ezt a megfelelő formában ki is kellene fejeznünk.”¹⁰

Ennek jele lehetett, hogy 1979 nyarán Nagy-Britannia bizonyosan azért hátrált ki maroklőfegyverek Izraelnek történő eladásából, mert tudomására jutott, hogy Izrael néha hamis „végcélt” ad meg, és továbbadja a fegyvereket a DAK-nak.¹¹ Más nagyhatalmak azonban nem voltak ilyen szigorúak. Henry Kissinger külügyminiszter álláspontja az volt, hogy az Amerikai Egyesült Államok „nem akar olyan izraeli Merkava harckocsikat és Kfir vadászbombázó repülőgépeket találni Dél-Afrikában, melyeket amerikai motorokkal működtetnek”. Izrael ezt a szó szerint értelmezendő feltételt elfogadta, és ezzel lényegében „megkapta a Ford-kormány beleegyezését” – állapította meg egy ENSZ-jelentés.¹² Mindez persze nem volt meglepő a Ford-kormánytól, mely 1975-ben 25 millió dollár katonai segéllyel támogatta a DAK haderejének (SADF¹³) betöréseit a függetlenedő Angola területére.¹⁴

⁵ Uo. FCO Joint Nuclear Unit az FCO Middle East Department (MED) számára, 1977. október 26.

⁶ Uo. NENAD (Közel-Kelet és Észak-Afrika Osztály) MED számára, 1977. október 17.

⁷ Mordechai Kreinin: *Israel and Africa: A Study in Technical Cooperation*. New York, 1964, 177.

⁸ NA, FCO 45/2129. D. A. Burns levelei M. Ibbott számára (tisztázatlan osztályokon), 1977. augusztus 11. és 15.

⁹ NA, FCO 93/2073. Tájékoztató a brit érdekekről az ENSZ 34. Közgyűlése előtt Izrael és Dél-Afrika témájában (1979).

¹⁰ NA, FCO 93/2073. FCO jelentés az európai együttműködés ügyében, 1979. február 27–28.

¹¹ Uo. FCO az Export Licensing Branch számára, 1979. június 22.

¹² NA, FCO 93/1153. Official Records of the General Assembly, 31st Session, Supplement No. 22A. A/32/22/Add. 3. 1976. december. Nincs információ arról, hogy a DAK valaha Merkava típusú harckocsikat vásárolt volna. Benjamin Beit-Hallahmi szerint 1972-ben szó volt egy ilyen megállapodásról a két ország között, melyet végül nem ütöttek nyélbe, azonban a DAK közreműködött a Merkava páncélzatának a modernizálásában. Benjamin Beit-Hallahmi: *The Israeli Connection: Who Israel Arms and Why*. New York, 1987, 120.

¹³ South African Defence Forces.

¹⁴ Piero Gleijeses: *Conflicting Missions: Havana, Washington and Africa 1959–1976*. Chapel Hill, 2002, 259–276.; Chester A. Crocker: *High Noon in Southern Africa: Making Peace in a Rough Neighborhood*. New York, 1992, 49.

A brit külügyminiszter egyértelműen úgy látta, hogy a Pentagon „folyamatosan [dél-afrikai] fegyvereladásra biztatja Izraelt”.¹⁵ Bár az iménti brit irat éppen a határellenőrzésre szolgáló felszerelések Izraelbe történő exportjának megszüntetéséről szólt, mivel azok a DAK-ba juthattak tovább, ezért a brit álláspont is ambivalens maradt. Amennyiben minden ilyen eszköz exportlicencét visszavonnák a „politikai nyomás” miatt – hívta fel a figyelmet a brit kereskedelemügyi minisztérium –, akkor a brit gazdaság 80 millió fonttól eshetne el évente.¹⁶

1977 novemberében az ENSZ kötelező érvényű katonai embargót rendelt el a Dél-afrikai Köztársasággal szemben.¹⁷ Izrael hivatalosan tartotta magát a bojkotthoz: Begin személyesen tagadta le a brit miniszterelnöknek 1977 decemberében, hogy fegyverkereskedelem vagy nukleáris kooperáció zajlana a két ország között, ám a baráti kapcsolatokat felvállalta, mondván, hogy „Európa nem támogatja Izraelt”, és Izrael kicsi országgént „nem válogathatja meg barátait”.¹⁸ A DAK külügyminisztériuma azonban helyén kezelte ezt és a többi hasonló nyilatkozatot: „[Az izraeliek] szavai több értelmezésre is nyitottak [...] Egyértelműnek tűnik, hogy [az izraeliek] a megtévesztés és a megkerülés módszereit fogják alkalmazni, hogy ne kelljen megfelelniük az embargónak.”¹⁹ A hadiipar diplomáciára gyakorolt nyomása sem volt elhanyagolható a kérdésben. Jesajahu Anug, az izraeli külügy igazgatóhelyettese úgy beszélt a tel-avivi brit követtel, hogy az a következő konklúziót vonta le: „Az izraeli hadiipar [...] lényegében leküzdhetetlen nyomást tud gyakorolni [az izraeli kormányra], hogy továbbra is kereskedhessen Dél-Afrikával [...] [Anug] nem mondta, de az volt a benyomásom, az izraeli külügy maximum nagy elővigyázatosságra intheti [a hadiipart]” – zárult a jelentés.²⁰

Begin pedig nem tervezte betartani a szankciókat. Nem sokkal ígéretét követően a DAK küldöttsége vásárolt Izraelben harcokoci-elhárító fegyvereket,²¹ a kötelező érvényű szankciók bevezetése után eltelt egy évben pedig Izrael Resef-osztályú hajókat, hozzájuk olasz gyártmányú 76 mm-es ágyúkat, tengeralattjáró elleni torpedókat és torpedóészlelő rendszert adott el a DAK-nak, illetve hat hajó 60 fős személyzetét is kiképezte Izraelben.²² Ezek mellett a zsidó állam felújított 150 darab Centurion harcokocit, beleértve azt az 50-et is, amelyet Jordániától vásároltak,²³ valamint a SADF 1980 májusában izraeli Galil gépkarabélyokat vásárolt.²⁴ Izrael ráadásul megkerülhette a szankciókat más módon is: a pretoriai brit katonai attasé szerint a Minister-osztályú gyors támadóhajó teste a DAK-ban készült,

¹⁵ NA, FCO 93/1153. Control of Arms Exports to South Africa: Spare Parts. 1977. december 28.

¹⁶ Uo. Denis Healy: Control of Arms Exports. 1979. december 20.

¹⁷ Az ENSZ apartheidellenes tevékenységének időrendi listájáért lásd <https://www.sahistory.org.za/topic/united-nations-and-apartheid-timeline-1946-1994> (Letöltés időpontja: 2014. 09. 05.)

¹⁸ NA, FCO 93/2073. Feljegyzés a brit és az izraeli miniszterelnök társalgásáról a Downing St. 10.-ben, 1977. december 4.

¹⁹ South African National Defence Forces Archive (Pretoria [továbbiakban SANDFA]), AMI/MI 204/3/17, vol. 19. A tel-avivi követség a külügynek, 1977. november 23., 1.

²⁰ NA, FCO 93/1580. A tel-avivi követség a NENAD részére, 1978. február 8.

²¹ Sasha Polakow-Suransky: *The Unspoken Alliance. Israel's Secret Relationship with Apartheid South Africa*. New York, 2010, 105.

²² NA, FCO 93/1580. Izrael és Dél-Afrika közötti kapcsolatok (adatgyűjtés), 1978. május.

²³ NA, FCO 93/1153. Official Records of the General Assembly, 31st Session, Supplement No. 22A (A/31/22/Add.1-3) document A/32/22/Add. 3., 1978.

²⁴ NA, FCO 93/2500. B. Akporode Clark: Second UN Special Report of the Special Committee against Apartheid. 1980. szeptember 4.

„de a tervezés és a felszerelés teljesen izraeli [...] és a végeredmény lényegében egy izraeli Resef gyors támadóhajó”,²⁵

Az ENSZ különleges bizottsága sajtóhírek alapján készített, csatolt kimutatása szerint Izrael 1977-ben 100 millió dél-afrikai rand (ma ez 200,34 millió dollár) értékben kapott megrendeléseket a SADF-tól, többek között gépkarabélyokra, támadóhajókra és vadászbombázó repülőgépekre. A jelentés szerint 1977 végén hat támadóhajó került eladásra Gabriel típusú hajó elleni rakétákkal felszerelve, és a DAK-beli Durbanban Dabur-osztályú járőrhajókat gyártanak izraeli licence alapján. A jelentés feltételezte, hogy Izrael nukleáris technológiát oszt meg a dél-afrikai országgal, ám a szöveg komolyságát rontotta, hogy ezek mellett konvencionális áruk (textil, fém, műtrágya stb.) eladását is hosszasan taglalta, illetve problémát látott izraeli röplabdacsapatok DAK-beli turnéival kapcsolatban.²⁶ (Utóbbi nem különösebben érdekes, tekintve, hogy még a harmincas évek közepén is engedélyezték palesztinai cionista bokszcsoportok beutazását a náci Németországba.²⁷)

Az ENSZ 1978 márciusában nyíltan felszólította Izraelt, hogy szakítsa meg kapcsolatait a Dél-afrikai Köztársasággal,²⁸ láthatóan kevés eredménnyel: a zsidó állam 1984-ben modernizálta a SADF kiöregedett Mirage III repülőgépflojtját, valamint átadott két Boeing 707 típusú repülőgépet, melyeket a DAK légierje légi utántöltésre használt.²⁹

Az Izrael és a DAK közötti kapcsolatok nemzetközi szintéren való kimagyarázása nehéz feladatnak bizonyult azon progresszívek számára, akik védelmükbe akarták venni a zsidó államot, különösen az 1977-es kötelező érvényű, a dél-afrikai országot sújtó ENSZ-bojkottot követően.³⁰ Kritikus izraeli szerzők, mint a posztzionista Benjamin Beit-Hallahmi helyesen állapította meg, hogy „Izrael barátai a reálpolitika talaján állva igyekeznek igazolni a zsidó állam növekvő kapcsolatait a fehér kisebbségi rezsimmel, gyakran nem kevésbé pironkodva eközben”.³¹ A B'nai B'rith amerikai zsidó szervezet például pamfletet adott ki, mely maga is elismerte, hogy „az Izrael-barát egyének, akik az apartheidellenes mozgalomban is részt vesznek, védekező álláspontra kényszerülnek az izraeli–dél-afrikai kapcsolatok okán”.³² A pamflet azzal érvelt, hogy Izrael a Nemzetközi Valutaalap adatai alapján a DAK kereskedelmének 1%-át teszi ki, ám ezek az adatok nem vették figyelembe a fegyverkereskedelmet.

A B'nai B'rith tévedése elnézhető volt, hiszen a közvélemény és a szemlélő harmadik felek abban sem tudtak kiegyezni, hogy egyáltalán kinek a javára billen a két ország kereskedelmének a mérlege. A brit külügy 1977-ben nem tudta eldönteni, hogy „egyáltalán zajlik-e” fegyverkereskedelem a DAK-ból Izrael irányába,³³ máshol pedig saját izraeli

²⁵ NA, FCO 93/2073. Sophia Lambert (Pretoria) az FCO számára, 1979. május 11.

²⁶ NA, FCO 93/1153. Official Records of the General Assembly, 31st Session, Supplement No. 22A (A/31/22/Add.1-3) document A/32/22/Add. 3., 1978.

²⁷ Francis R. Nicosia (szerk.): Archives of the Holocaust. New York, 1990, 1:262.

²⁸ NA, FCO 93/1580. Izrael és Dél-Afrika közti kapcsolatok (adatgyűjtés), 1978. május.

²⁹ Polakow-Suransky: i. m. 151.; Robert S. Jaster: The Defence of White Power: South African Foreign Policy Under Pressure. Basingstoke, 1988, 155.; Deon Geldenhuys: Isolated States: A Comparative Analysis. Cambridge, 1990, 523. Más források szerint négy Boeing 707-esről volt szó. Lásd Jane Haapiseva-Hunter: Israeli Foreign Policy: South Africa and Central America. Boston, 1987, 42.

³⁰ Polakow-Suransky: i. m. 104.

³¹ Benjamin Beit-Hallahmi: South Africa and Israel's Strategy of Survival. New Outlook, Tel-Aviv, 20:174, 1977. április–május, 54.

³² Yosef Abramowitz: Jews, Zionism and South Africa. Washington, 1985, 6.

³³ NA, FCO 93/1153. NENAD (Közel-Kelet és Észak-Afrika Osztály) MED számára, 1977. október 17.

követségi alkalmazottait vádolta, hogy nem számolnak be a kérdésről kellőképpen.³⁴ A pretoriai brit követség helyesen állapította meg 1979-ben, hogy ugyan hivatalosan a dél-afrikai ország exportja Izrael irányába kétszer akkora, mint az import Izraelből, ám „ha tekintetbe vesszük az izraeli fegyvereladásokat, akkor Izrael kimondottan jól jár a Dél-Afrikával való kereskedelemmel. Más szavakkal [...] a mérleg határozottan Izrael javára billen”.³⁵ A brit *Intelligence Digest* magazin került azonban a legközelebb az igazsághoz 1984-ben, mikor azt írta: „Valószínű, hogy Izrael Dél-Afrika legnagyobb kereskedelmi partnere.”³⁶

A valós számokba bepillantást enged a DAK védelmi minisztere, Magnus Malan izraeli kollégája, Móse Arensz számára 1983-ban írt levele, mely szerint „az elmúlt évtizedben” Izrael 1 milliárd dollárt (mai árfolyamon 2,25 milliárd dollárt) nyert fegyverkereskedelmükön, míg országa csupán 10 milliót. Az egyensúlytalanság voltaképpen „olyan mértékű” volt Malan szerint, hogy „kormányunknak alternatívákat is fontolóra kell vennie”.³⁷ Malan levele merész volt, ám nem blöffölt vele. 1980-ra a DAK volt Izrael legnagyobb fegyvervásárló partnere. Az apartheidország egymagában az izraeli fegyverexport 35%-át vásárolta fel, maga mögé utasítva Argentínát, Chilét, Szingapúrt és Zairét.³⁸ Mindez ráadásul még nem foglalta magában a közös katonai fejlesztéseket és gyakorlatokat.

1976-ban SADF-tiszteket fogadtak az izraeli hírszerzés Tudományos Kapcsolatokért Felelős Irodájánál (לִקְוֶ"מ, *Lakam*). Dudu Benaja ezredes, a Lakam kutatási igazgatója körbevezette a delegáció tagjait, és a korábbi arab–izraeli háborúk során zsákmányolt fegyvereket mutatott be nekik, többek közt T–34-es, T–54-es és T–62-es szovjet és csehszlovák gyártmányú harckocsikat, lengyel–csehszlovák fejlesztésű OT–62 TOPAS lánctalpas páncélozott szállító járműveket, illetve észak-koreai 4×14,5 mm-es légvédelmi gépágyúkat.³⁹ 1979-ben Wouter Basson őrnagy, a DAK vegyifegyver-programjának vezetője látogatott Izraelbe,⁴⁰ míg egy évvel később Jona Efrat izraeli vezérőrnagy tett látogatást a dél-afrikai országban, hogy megvizsgálja annak vegyipari lehetőségeit.⁴¹

Bizonyos, hogy 1980-ban két tucat SADF-tiszt vett részt izraeli képzésen helikopteres, valamint közepes harckocsik elleni hadviselés témájában,⁴² és a DAK-külföldi még 1984-ben is az ország Izraelben tartózkodó kutatói fedőtörténeteinek a javítgatásával volt elfoglalva.⁴³ A közös gyakorlatok azonban nem csak a két ország nemzetközileg elfogadott határain belül zajlottak. 1978-ban, mikor a SADF végrehajtotta a kassingai mészárlás néven elhíresült angolai

³⁴ NA, FCO 93/2500. Dél-Afrikai osztály (SA) a NENAD részére, 1980. augusztus 26. Sophia Lambert utólag úgy látta, hogy kollégája, W. G. Harris egyszerűen nem volt informálva a kérdésben. Sophia Lambert személyes közlése a szerző számára, 2015. november 23.

³⁵ NA, FCO 93/2073. Sophia Lambert (Pretoria) az FCO számára, 1979. május 11.

³⁶ Israeli Links with South Africa. *Intelligence Digest*, 1984. szeptember 1., 98–99.

³⁷ SANDFA, MV/MS/56/17. Malan levele Arensznek, 1983. április. 2.

³⁸ Peter L. Bunce: *The Growth of South Africa's Defence Industry and Its Israeli Connection*. Royal United Services Institute Journal, 129:2 (1984), 44.; Aaron S. Klieman: *Israel's Global Reach: Arms Sales as Diplomacy*. Oxford, 1985, 152.; Bernard Simon: *The Manna Falls*. *Financial Mail*, 1979. május, 404.

³⁹ SANDFA, AMI 520/3/4/6, vol. 1. Jelentés a tel-avivi tudományos kapcsolatokért felelős irodánál tett látogatásról, 1976. április 2., 5–7.

⁴⁰ SANDFA, AMI 520/3/4/6, vol. 6. Besoek aan Taper: Maj. W. Basson, SAGD, 1979. október 18., 5. (Afrikaans.)

⁴¹ SANDFA, AMI 520/2/5/6, vol. 6. Efrat látogatásának büdzséje és programja, 1980. november 12., 1–2.

⁴² Polakow-Suransky: i. m. 144.

⁴³ SANDFA, AMI 520/3/4/6, vol. 22. A dél-afrikai titkosszolgálat vezetője a dél-afrikai hadsereg vezérkari főnökének, 1984. november 8., 1–2. Ebben nem voltak sikeresek, tekintve, hogy a tel-avivi brit követség már 1980-ban gyanította, hogy a dél-afrikai követségen katonai szakértők dolgoznak civilnek álcázva. NA, FCO 93/2500. Sophia Lambert (Pretoria) a NENAD részére, 1980. augusztus 25.

hadműveletét, mely során legalább nyolcszáz fekete civilt mészárolt le, vezető izraeli tisztek rögtön az országba repültek, hogy gratuláljanak a hadművelethez, és megtudakolják, hogyan sikerült kivitelezni azt.⁴⁴ Sajtóhírek szerint Izrael 1981-ben namíbiai UNITA-gerillákat⁴⁵ képzett a szovjet hátterű MPLA⁴⁶ ellen,⁴⁷ ám az ENSZ apartheidellenes bizottságának is hírei voltak a Namíbiában SADF-katonák oldalán szolgálatot teljesítő izraeli zsoldosokról.⁴⁸

A fenti információk sajtóba kerülése mellett különösen meglepő, hogy egyes izraeli politikusok továbbra is nyíltan beszéltek a két ország kapcsolatáról. Izraeli részről 1979-ben nyilvánosan elhangzott, hogy a biztonságtechnológia terén való együttműködés a legfontosabb a két ország között.⁴⁹ Ariel Saron izraeli védelmi miniszter 1981-es DAK-beli látogatásakor – minden bizonnyal saját szakállára – kijelentette a sajtó előtt, hogy „Dél-Afrika egyike azon kevés országoknak a kontinensen, amely igyekszik szembemenni a szovjet katonai térnyeréssel [...] Dél-Afrikának több modern fegyverre van szüksége, ha sikeresen akar szembeszállni a szovjetek által támogatott csapatokkal”.⁵⁰ 1982-ben pedig a DAK-ban megjelent *Interconair* katonai szaklap vallotta be igen nyíltan, hogy a Resef-osztályú hajók olasz fegyverzetét Izraelen keresztül szerezte be az ország haditengerészete. „Szerencsére még vannak barátaink, akik boldogan ellátnak minket a szükséges eszközökkel. [...] Közismert, hogy végtelen módja van az üzletelésnek” – tette hozzá a lap.⁵¹

AZ IDEOLÓGIAI KAPOCS: KISEBBSÉGI MEGMARADÁS ÉS MILITÁNS NACIONALIZMUS

A zsidó állam maga is számos érvet vonultatott fel a diplomáciai fronton tevékenységének kimagyarázására. Izrael ENSZ-nagykövete, a pozsonyi születésű Jehuda Blum 1979-ben a holokausztot citálva tiltakozott egy, az Izrael–DAK kapcsolatot elítélő ENSZ-határozat ellen: „Alig egy nemzedékkel ezelőtt a zsidó nép egyharmadát vesztette el [...] az emberiség történelmének legbrutálisabb rasszista hatalma miatt. Szomorú látni, hogy a múlt leckéit nem tanulták meg, és hogy a zsidó néppel szembeni érzések még az apartheidellenes bizottság jelentéseibe is utat találtak.” A két ország kereskedelmére vonatkozó jelentéseket „hamis vádnak” nevezte.⁵² 1986-ban Benjámin Netanjahu, ekkor még Izrael ENSZ-nagykövete már azzal érvelt, hogy ugyan az apartheidet „el kell törölni”, ám az Izraelt támadó muszlim országok is adnak el olajat a DAK-nak.⁵³ Ezen érvelése Szaúd-Arábia és Irán esetében törté-

⁴⁴ Polakow-Suransky: i. m. 131.

⁴⁵ União Nacional para a Independência Total de Angola – a Nemzeti Egység a Teljes Felszabadításért, jobboldali politikai párt Angolában.

⁴⁶ Movimento Popular de Libertação de Angola – Angolai Népi Felszabadítási Mozgalom, baloldali politikai párt Angolában.

⁴⁷ Benjamin Beit-Hallahmi: Israel and South Africa 1977–1982: Business as Usual – And More. *New Outlook*, 1983. március, 31–35.

⁴⁸ NA, FCO 93/2500. B. Akporode Clark: Second UN Special Report of the Special Committee against Apartheid. 1980. szeptember 4.

⁴⁹ Israeli Official Predicts Closer Defense, Other Cooperation. *Sub-Saharan Africa*, 8:29, 1979. február 9., 52.

⁵⁰ Drew Middleton: South Africa Needs More Arms, Israeli Says. *New York Times*, 1981. december 14., 9.

⁵¹ Idézi: James Adams: The Unnatural Alliance. *New York*, 1984, 105–106. Adams értesüléseit az olasz fegyverek kerülőútjáról alátámasztja: NA, FCO 93/1153. A tel-avivi brit követség NENAD számára, 1977. május 27.; SANDFA, MI 203/2/16, vol. 26. Sekerheid: Verhoudings Metro/RSA soos gepubliseer in 'Unnatural Alliance' deur James Adams. 1984. május 3., 65.

⁵² NA, FCO 93/2073. Jehuda Blum felszólalása az ENSZ plenáris ülésén, 1979. november 8.

⁵³ NA, FCO 93/2100. Statement in the General Assembly by Benjamin Netanyahu, 1986. november 6., 3–7.

netesen teljességgel helytálló volt.⁵⁴ Abban pedig Izrael bizonyára előre látott valamit, mikor a DAK-ot sújtó bojkott ellen úgy érvelt, hogy az ENSZ következő célpontja Izrael lesz, s így a zsidó állam a bojkott megszavazásával „önmaga ellen fordítható fegyvereket legitimálna”.⁵⁵

Mindazonáltal jellemző, hogy Netanjahu beszédében maga is a baloldali Simon Pereszt volt kénytelen idézni az apartheid elfogadhatatlanságáról, ugyanis ekkoriban kevés más izraeli hang fogalmazott így. A két ország közötti kapcsolatot azért is volt nehéz megvédeni, mert a Likud 1977-es hatalomra kerülésétől fogva megerősödtek a nacionalista, kisebbségi megmaradást támogató hangok a zsidó államban. A Likud szellemiségét a Begin által korábban vezetett Cherut mozgalom szellemi atyja, Vlagyimir Ze'ev Zsabotyinszkij adta meg, aki hírhedtté vált 1923-as cikksorozatában úgy fogalmazott, hogy „a cionizmus gyarmatosító vállalkozás”, és „a gyarmatosítás csakis az őslakosoktól független hatalom alatt haladhat tovább – egy vasfal mögött, amelyen az őslakosok nem tudnak áttörni”.⁵⁶ Minden individualista nézete ellenére Zsabotyinszkij az 1930-ban a Dél-afrikai Unióban tett látogatását követően arra jutott, hogy a fehérek uralmát szükséges fenntartani, ugyanis az nagyfokú kulturális prosperitást hozott az országnak.⁵⁷ Ze'ev von Weisl – Begin *Cherut* nevű lapjának publicistája, akit egy időben a Zsabotyinszkij-féle cionista szervezet pretoriai követének szántak – 1936-ban úgy nyilatkozott, hogy „személyesen támogatja a fasizmust, és örvendett a fasiszta Olaszország Etiópia feletti győzelmén, úgy is, mint a fehér faj feketék felett aratott diadalán”.⁵⁸

Joszi Ahimeir Likud-szóvivő apja, a jobboldali cionista ideológus Abba Ahimeir hasonlóan arról beszélt, hogy „nem vagyok demokrata, és szilárd meggyőződése, hogy az egyedüli elfogadható kormányforma egy aktív kisebbség uralma egy passzív többség felett”.⁵⁹ Begin pedig egy beszédében maga helyezte lenézően ellentétbe a passzív zulusokat a szabadságharcos zsidókkal szemben, noha későbbi anekdoták szerint a dél-afrikai országban tett látogatása során magánbeszélgetésben elítélte az apartheidet.⁶⁰

Gideon Rafael, Izrael nagy-britanniai követe ugyan arról beszélt a brit külügynek, hogy Izraelnek „gyűlöllek/szeretlek kapcsolata van Dél-Afrikával”, és hogy „ők imádnak minket, mi pedig gyűlöljük a politikájukat”,⁶¹ ezt azonban Izraelben sokan nem így látták. A bojkottok által sújtott DAK részéről még érthető volt a jó kapcsolat hangoztatása, a zsidó állam részéről azonban már kevésbé. A pretoriai brit követség meglepődve tapasztalta az izraeli fél nyitottságát a kapcsolat bemutatására: „míg Dél-Afrika részéről érthető”, hogy „szánalmasan” nagy jelentőséget tulajdonítanak egy izraeli vagy tajvani politikus látogatásának, „addig meglepő, hogy Izrael is boldogan láttatja Dél-Afrikával való kapcsolatait. Ha Izrael diszkréciót kérne Dél-Afrikától, azt a dél-afrikaiak elfogadnák, tekintve, hogy milyen

⁵⁴ Jaap Rodenburg – Richard Hengeveld: Embargo: apartheid's oil secrets revealed. Amsterdam, 1995, 274–277.; Arthur Jay Klinghofer: Oiling the Wheels of Apartheid: Exposing South Africa's Secret Oil Trade. Boulder, 1989.

⁵⁵ The Israeli Connection. The Economist, 1977. november 5., 14–15.

⁵⁶ A cikkekért lásd Jabotinsky Institute (Tel-Aviv [továbbiakban JI]), F-1923/201/EN és F-1923/204/EN.

⁵⁷ Raphaella Bilski Ben-Hur: Every Individual, a King: The Social and Political Thought of Ze'ev Vladimir Jabotinsky. Washington, 1993, 21–22., 38–39.

⁵⁸ Kinevezésének ötletéhez lásd JI, G6-12/4, Von Weisl távirata Arje Altmannak, 1943. június 25. (ivrit). Nyilatkozatához: Dr. von Weisl Believes in Fascism. World Jewry (London), 1936. június 12., 12.

⁵⁹ Jacob Shavit: Jabotinsky and the Revisionist Movement 1925–1948. London, 1988, 365.

⁶⁰ Colin Shindler: Israel, Likud and the Zionist Dream: Power, Politics and Ideology from Begin to Netanyahu. London, 1995, 28.; <https://www.jns.org/jabotinskys-anti-racist-legacy/> (Letöltés időpontja: 2018. 05. 10.)

⁶¹ NA, FCO 93/1153. NENAD a tel-avivi brit követség számára, 1977. január 20.

fontos Dél-Afrika számára az izraeli kapcsolat gazdasági és katonai téren. Ha megkérdezik erről őket, az itteni [pretoriai] izraeli követség rutinból azt feleli, hogy Izrael már megtanulta, hogy semmit sem tehet, amivel elfogadhatóbbá teszi magát [...] és ennyi erővel akár őszinte is lehet a Dél-Afrikával fenntartott kapcsolatairól.”⁶²

A két ország közötti kapcsolat hasonló, kirekesztett sorukból is fakadt. A páriaállam klasszikus definíciója szerint „csak kissé tudja irányítani saját sorsát, illetve híján van a megbízható nagyhatalmi támogatásnak”.⁶³ A DAK-ra tökéletesen illett ekkor ez a definíció, és Izraelben is egyre erősebben érződött a „mi vs. a világ” mentalitás. A DAK-ban megjelenő *The Citizen* hírlap szerint a két ország barátsága „magától értetődő” volt: „Együtt állunk szemben az ellenséges világgal, a Megvetettek Klubjának két tagja, akiket szankciókkal és más igazságtalan büntetésekkel sújtanak.”⁶⁴ A tel-avivi brit követség meg is állapította, hogy a Likud „készebbnek mutatkozik, mint elődei, hogy javítsa kapcsolatait Dél-Afrikával”, és hogy a két ország helyzete között a hasonlóság „egyértelmű”. S ugyan „a legtöbb izraeli nem szereti az apartheidet” [...] mind Izrael, mind Dél-Afrika hatalmas és ellenséges háterszággal rendelkezik, melyet egy idegen faj tölt be, idegen vallással és világnézettel. Mind a kettő elszigetelt nemzetközileg, és valószínűleg osztoznak azon érzésben, hogy egyedül állnak szemben primitív és erőszakos társadalmakkal, melyek a Kelet opportunistáinak támogatásának, illetve a morálisan és társadalmilag becsődölt Nyugatnak köszönhetően készen állnak a jelenlegi rend felforgatására”.⁶⁵

Valóban, meglehetősen nehéz lehetett – például a B’nai B’rith számára – a két ország kapcsolatának lazasága mellett érvelni. Hiába támadták volna az ENSZ apartheidellenes bizottságának véleményét, miszerint felállt a „Pretoria–Tel-Aviv-tengely”, mikor a dél-afrikai ország újságjai maguk is erről írtak.⁶⁶ A két ország vezetősége szintúgy nagyon hasonlóan látta önnön helyzetüket. Efrajim Evron izraeli külügyi igazgatóhelyettes az izraeli brit követnek úgy fogalmazott, „ha Dél-Afrika megy, akkor fele Afrika vele együtt megy a levesbe”. Evron szerint „a fekete többség Dél-Afrikában egyértelműen a »levesbe kerülést« jelentené”.⁶⁷ Frans Erasmus, a DAK védelmi minisztere pedig arról beszélt, hogy ha Izrael elesik, akkor „Afrika lesz a következő”.⁶⁸

A bajtársiasság és a hasonló világnézet mutatkozik meg a két ország katonai vezetőinek és politikusainak a levelezéséből is. Jona Efrat izraeli vezérőrnagy például gratulált Malan 1980-as védelmi miniszteri kinevezéséhez, hozzátéve kissé zavaros sorait, miszerint „átérezzük milyen az, amikor a nemzet biztonsága nyugszik a vállaidon, főleg egy olyan országban, mint a miénk és a tiéd, amely effajta problémákkal küzd, és amely ilyen világban él”. „A hatalmas Isten legyen veled mindenben, amit teszel! Akarom, emlékezzetek, hogy itt barátotok van, és ha bármiben segíthetek, akkor a formáságok nélkül megteszem,

⁶² NA, FCO 93/2500. Sophia Lambert (Pretoria) a NENAD részére, 1980. augusztus 25.

⁶³ Robert E. Harkavy: The Pariah State Syndrome. *Orbis. Foreign Policy Research Institute’s Quarterly*, 21:3, 1977, 626–627.

⁶⁴ Comment. *South African Jewish Affairs*, 1981. február, 39.

⁶⁵ NA, FCO 93/2500. A tel-avivi követség NENAD részére, 1980. augusztus 6.

⁶⁶ NA, FCO 93/1153. UN General Assembly, Security Council, 32nd Session, Agenda Item 27. Special Report of the Committee, 1977. október 28. Vö. *South Africa–Israel Axis. South African Jewish Affairs*, 1981. június, 55.

⁶⁷ NA, FCO 93/1153. A tel-avivi brit követség NENAD számára, 1977. szeptember 7. A szöveg itt a going down angol kifejezéssel él.

⁶⁸ NA, DO 35/6338. Sajtószemle dél-afrikai nézetekről Izrael és a Szovjetunió ügyében, 1956. december 5.

és mindig örülni fogok neki” – zárta levelét.⁶⁹ Efrat később is levelet írt Malannak méltatva országát, „sikereit” biztonságpolitikája terén,⁷⁰ míg máshol felemelgette „általad ismert mély barátságomat és érzelmeimet Dél-Afrika iránt [...] Remélem, hogy a különleges kapcsolat, melyet olyan óvatosan építettél fel, mindkettőnk hazájának előnyére fejlődhetik. Tudjuk, mi a jó nekünk, nem számíthatunk senkire, csak magunkra, és meg tudjuk tenni, amit meg kell tenni. Őszintén hiszem, hogy úgy lesz a legjobb, ha együtt csináljuk. Reménykedjünk hát, és segítsük egymást.”⁷¹ Malan azt felelte, hogy a kapcsolat „kedves számomra”, s reménykedik, hogy az „erősödik majd”.⁷²

Még meglepőbbek azok a levelek, melyeket Izrael sokat kritizált döntéseit követően váltott a két ország katonai vezetősége. Rafael „Raful” Ejtan izraeli vezérkari főnök érzelmes levelet írt Malannak a máig vitatott célú⁷³ osziraki reaktor 1981-es izraeli lebombázása után, mely nemzetközi felháborodást váltott ki. Nem kevésbé rossz angolságú levele szerint „vasakarattal vittük végbe a tettet, hogy ne engedjük ezeket az örült arabokat nukleáris fegyverekhez jutni. Bárki, aki azt mondja, hogy az iraki reaktor csak kutatási célokra szolgált, gonosz, cinikus, és olaj, és nem pedig vér folyik az ereiben. Egyáltalán nem érdekelnek minket azok a »jámbor lelkek«, akiknek Dél-Afrika összes krokodilja sem tudna elég könnyet adni, hogy kitöröljék vele kétszínűségüket.” „Bizonyosan tiltakozás lesz a világban” – tette hozzá –, „de a létezésünkkel szembeni alternatíva hétszer rosszabb lehetett volna. Biztos vagyok benne, hogy igen jól megért minket”.⁷⁴ Ejtan máshol is méltatta „a mély kapcsolatot és kölcsönös bizalmat” „kettőnk nemzete között”.⁷⁵

Ariel Saron izraeli védelmi miniszter hasonlóan baráti leveleket váltott Malannal, aki megköszönte Saron „mély aggodalmát a szovjet terjeszkedés kapcsán Afrika déli részén”,⁷⁶ vagy éppen Saron felvetette egy új stratégiai együttműködési nyilatkozat aláírását.⁷⁷ Saron miniszteri karrierjét a szabrai és a satilai 1982-es mészárlás törte meg, mely során az izraeli hadsereg (IDF⁷⁸) nem avatkozott közbe palesztin menekültek libanoni falangisták általi lemeszárlása során.⁷⁹ Az IDF vizsgálóbizottsága megállapította Saron felelősségét a mészárlásban, és javaslatot tett lemondására,⁸⁰ mely 1983 februárjában meg is történt. Malan mindennek dacára tömör levélben búcsúzott tőle: „Sajnálattal hallottam, milyen körülmények között hagyta el a védelmi tárcát, és meg szeretném köszönni a baráti és megértő hozzájárulást a köztünk és az [izraeli] hadsereg közötti kölcsönös érdekek segítésében.”⁸¹ (Mindez abból a szempontból nem volt meglepő, hogy egy DAK-beli lap a falangista mészárlásért való

⁶⁹ SANDFA, MV/PS/56/17, vol. 3. Efrat levele Malannak és nejeének, 1980. október 9., 1.

⁷⁰ SANDFA, MV/PS/56/18, vol 7. Efrat levele Malan számára, 1981. március 22., 1.

⁷¹ SANDFA, MV/UG/56/17, vol. 3. Efrat levele Malan számára, 1981. szeptember.

⁷² SANDFA, MV/PS/56/17. Malan levele Efrat számára, 1981. szeptember 30.

⁷³ David Albright – Mark Hibbs: Iraq and the Bomb. Where They Even Close? Bulletin of the Atomic Scientists, 42:2, 1991. március, 16–25.

⁷⁴ SANDFA, MV/PS/56/17, vol. 3. Eitan vezérkari főnök Malannak, 1981. június 10., 1.

⁷⁵ Uo. Ejtan levele Malannak, 1983. április 12.

⁷⁶ Uo. Malan levele Saron számára, 1982. április 26., 1.

⁷⁷ Uo. Saron levele Malan számára, 1981. december 7.

⁷⁸ Israel Defence Forces.

⁷⁹ Ze'ev Schiff – Ya'ari Ehud: Israel's Lebanon War. New York, 1984, 283–284.

⁸⁰ Report of the Commission of Inquiry into the events at the refugee camps in Beirut, 8 February 1983. <http://www.mfa.gov.il/mfa/foreignpolicy/mfadocuments/yearbook6/pages/104%20report%20of%20the%20commission%20of%20inquiry%20into%20the%20e.aspx> (Letöltés időpontja: 2016. 04. 28.)

⁸¹ SANDFA, MV/MS/56/17. Malan levele Saronnak, 1983. március 2.

izraeli felelősséget „vérvádnak” nevezte.⁸²) Saron utódját, Móse Arensz védelmi minisztert Malan szintúgy levélben köszöntötte, méltatva a „szoros együttműködést” az SADF és az IDF között.⁸³

A hasonlóság érzése nemcsak a külső fenyegetettségre, de a belső ellenséggel szembeni ellenállásra is kiterjedt. Az egyiptomi külügyminisztérium álláspontja, miszerint a két ország „jellegét tekintve rasszista rezsim”, az arab országok többségének véleményét tükrözte.⁸⁴ A tétel nem volt teljességgel igaz, hiszen a faji gondolat sosem volt integráns része a cionizmusnak, míg a búr nacionalizmusnak igen.⁸⁵ A korabeli Izraelben azonban valóban akadtak lelkes támogatói az apartheidrendszernek. Raful Ejtan izraeli vezérkari főnök arról beszélt az *Olyanok vagyunk, mint a dél-afrikai fehér kisebbség* c. interjújában, hogy „a dél-afrikai feketék át akarják venni az irányítást a fehér kisebbség felett, mint ahogy az arabok is át akarják venni az irányítást itt. És nekünk is, mint a dél-afrikai fehér kisebbségnek, meg kell ezt akadályoznunk.”⁸⁶ Az egyébként liberális *Ha'arec* hasábjain a magyar származású Ze'ev Farkas rasszista karikatúrákon ábrázolta a fekete-afrikai vezetőket, akik izraeli diplomáták hűsából lakmároztak,⁸⁷ 1985-ben pedig arról írt a lap, hogy „a harmadik világ – szovjet segítséggel és arab finanszírozással – évek óta háborút vív a Nyugat két bástyája, Izrael és Dél-Afrika ellen”, külön kiemelve az Afrikai Nemzeti Kongresszust (ANC⁸⁸).⁸⁹ Vorster 1976. áprilisi látogatása ellen még a liberális *Ha'arec* sem tiltakozott, „és ha ez volt Izrael liberális napilapjának tónusa, akkor képzelhető, milyen lelkes volt a többi” – írta Beit-Hallahmi.⁹⁰

Valóban, a jobboldali *Jerusalem Post* arra kérte olvasóit, hogy „értsék meg” az apartheidrendszerben bevezetett külön véceket és járdákat, mivel a britek is elnyomták a búrokat.⁹¹ Máskor Izrael volt burmai követe, David Ha'cohen érvelt úgy a lap hasábjain, hogy a „szélsőséges szovjet propaganda” diadala a dél-afrikai országban „a fehér kisebbség uralmának végét jelentené, egyben pedig romhalmazzá tenné az országot mind a fehérek, mind pedig a feketék számára”.⁹² Aharon Samir, a *Jediot Aharonot* szerkesztője, a jobboldali Irgun milícia veteránja pedig J. J. Becker, a DAK külügyi igazgatója önjelölt *spin doktor*aként okította az apartheidpolitikust: „Kétszínű világban élünk [...] Manapság liberálisnak lenni trendi. Liberálisnak lenni aranyos [...] Csináljátok úgy, hogy megadjátok [a feketék] jogait, de közben nem adjátok meg igazán. Vegyük példának Izraelt. Mi úgy csinálunk, mintha készek lennénk egyenlő jogokat adni az araboknak – de nem rögtön. Azt mondjuk, hogy talán tíz év múlva vagy húsz év múlva megkaphatják [...] Lassan adjatok a feketéknek szavazati jogot [...] Magyarazzátok meg, hogy még sosem kísérleteztek korábban ilyesmivel [...] És ha nem megy, változtassátok meg. De a világnak el kell hinnie, hogy őszinték vagytok. Kétszínűnek

⁸² South African Opinion. South African Jewish Affairs, 1982. október, 43.

⁸³ SANDFA, MV/MS/56/17. Malan levele Arens számára, 1983. február 18.

⁸⁴ NA, FCO 45/996. A kairói követség az FCO részére, 1971. március 17.

⁸⁵ Mindezt igen találon fogalmazta meg a brit külügy 1979-ben: „Gondoljunk bármit a cionizmus egyes jellegzetességeiről – pl. a zsidó állam kirekesztő jellegéről, illetve az izraeli arabok másodrangú polgárokként történő kezeléséről –, nagyobb politikai és erkölcsi alapja van annak, hogy nem akarjuk rasszizmusként láttatni azt.” „Izrael emberi jogi helyzete amúgy is [...] sokkal jobb, mint bármely arab kormányé.” Lásd NA, FCO 93/2073. FCO-jelentés európai együttműködés ügyében, 1979. február 27.

⁸⁶ Raful: Anachnu k'mo ha'mijut ha'lavan be'Drom Afrika. *Jediot Aharonot*, 1987. december 25., 2. (Ivrit.)

⁸⁷ Ha'tiavon ba'a im ha'achila. *Ha'arec*, 1973. január 12. (Ivrit.)

⁸⁸ African National Congress.

⁸⁹ A. Svejcer: Madua Drom Afrika? *Ha'arec*, 1985. augusztus 6., 6. (Ivrit.)

⁹⁰ Beit-Hallahmi (1977): i. m. 55.

⁹¹ Israeli View of Afrikaner Politics. South African Jewish Affairs, 1980. február, 41.

⁹² David Ha'cohen: Partition for South Africa. *Jerusalem Post*, 1977. július 8., 28.

kell lenni ahhoz, hogy túléljetez [...] Nézz Izraelre: az ország túlél, pedig csak egy tőhegy-nyi hely 100 millió arab tengerében”. Mikor Becker közbevetette, hogy országa talán „túl őszinte”, Samir kifejtette, hogy „igen, ez azért van, mert túl messze vagytok a Nyugattól földrajzilag. Ezért pedig még nem tanultátok meg, hogyan is működik a kétszínűség. De meg kell próbálnotok.”⁹³

Hasonló vélemények DAK-lapok részéről is elhangzottak, ám ezekben nem feltétlenül volt sok köszönet. Az egyik lap még csak annyit írt, hogy „mi dél-afrikaiak terroristák elleni reális önvédelemnek látjuk Izrael lépéseit [...] ahogyan Dél-Afrikának meg kell birkóznia az ANC-vel [...] úgy Izraelnek is a Palesztinai Felszabadítási Szervezettel”,⁹⁴ a libanoni háború során beküldött olvasói levelek azonban már gyakorta úgy írták le az arabokat, mint „terroristák”, „feketéz”, „nem emberek”, „rosszabbak, mint az állatok”, avagy „patkányok”.⁹⁵ A DAK közvéleménye természetesen nem feltétlenül mutatja a szimpátia kölcsönös meglétét.

A Dél-afrikai Unió lapjai 1956 novemberében erősen magyarbarátok voltak, ételt és pénzt gyűjtöttek Magyarországnak. Brit sajtószemlék szerint „számos búr lap párhuzamot vont a magyar függetlenség küzdelem és a korai búr függetlenségi harc között, kiemelve, hogy különleges kapcsolat van a két nép között”.⁹⁶ Egyes újságok egyenesen a következő világméretű tengelyt rajzolták fel: az afrikai és arab nacionalizmus a Szovjetunió oldalán, a Dél-afrikai Unió, Izrael és Magyarország szövetsége pedig a Nyugat oldalán.⁹⁷

Mindazonáltal a dél-afrikai ország sajtója Izraelt egyértelműen „példaképnek” tekintette, kifejtve, hogy „Dél-Afrika ifjúságának nem olyannak kell lennie, mint Amerika és Nyugat-Európa fiatalsága, hanem mint Izraelé: ott az ifjúság még tudja, hogy küzdenie kell a túlélésért”.⁹⁸ A Dél-Afrikai Rádió arról beszélt 1972-ben, hogy „a Jordán és a Zambézi folyók völgyei egyaránt a szabad világ ostromlott frontvonalai”.⁹⁹ Jack Dutton, a SADF altábornagya pedig úgy nyilatkozott 1980-ban, hogy „támogatjuk Izraelt az előtte álló kihívások legyűrésében [...] Országaink eddig is megértették egymást. Ez így fog folytatódni, mivel körülöttünk a világ láthatóan megőrült.”¹⁰⁰

Mindazonáltal a dél-afrikai apartheid népszerűsítéséhez Izrael nem, vagy csak nem közvetlenül járult hozzá.¹⁰¹ A zsidó állam egyedül a DAK bantusztánjainak nemzetközi elfogadottságának javításában játszott szerepet. A bantusztánok az apartheid nemzetközi kritikára adott sajátos válaszlai voltak: terméketlen területeken fekete törzsi kvázi államokat hoztak létre, papíron saját államapparátussal, melyeket azonban egyetlen idegen állam sem fogadott el. Connie Mulder, a DAK fejlesztésügyi minisztere tömören úgy foglalta össze a bantusztánpolitika lényegét: „Annak logikus konklúziója, hogy egyetlen fekete ember sem marad dél-afrikai állampolgársággal.”¹⁰² A bantusztánok közül Transkei függetlenségét az

⁹³ Polakow-Suransky: i. m. 162–163.

⁹⁴ Israel & South Africa. South African Jewish Affairs, 1981. szeptember, 143.

⁹⁵ South African Opinion... i. m. 45.

⁹⁶ NA, DO 35/6338. Sajtószemle dél-afrikai nézetekről Izrael és a Szovjetunió ügyében, 1956. november 26.

⁹⁷ NA, DO 35/6338. Sajtószemle dél-afrikai nézetekről Izrael és a Szovjetunió ügyében, 1956. november 19.

⁹⁸ Israel as a Model. South African Jewish Affairs, 1982. február, 45.

⁹⁹ SABC Radio Archives (Johannesburg), T85/362. 148457. Actuality of an Israeli Soldier and a Citizen (gépet leírás), 1.

¹⁰⁰ South African Opinion... i. m. 83.

¹⁰¹ Arnon Milchan Likud-közeli filmmogul és oligarcha egy ideig finanszírozta az apartheidrendszer „eladását” Hollywoodban, ám később aktívan apartheidellenes filmeket kezdett támogatni. Lásd történetéhez Polakow-Suransky: i. m. 115–117., 212.

¹⁰² Allister Sparks: The Mind of South Africa: The Story of the Rise and Fall of Apartheid. London, 1991, 183.

izraeli média is „megünnepelte”,¹⁰³ 1981-ben izraeli diplomaták nyilvános ígéretet tettek Venda elismerésére, és bár ez nem történt meg, Patrick Mphedu vendai elnök haifai díszállampolgárságot kapott.¹⁰⁴ Ciskei, Transkei, Venda és Bophuthatswana kereskedelmi missziókat tartottak fenn Izraelben, illetve az utóbbi elnöke, Lucas Mangope és Patrick Mphedu hivatalos látogatásokat tettek Izraelben, ahogy izraeli befektetők is többször látogattak az „autonóm” fekete államokba.¹⁰⁵ Jozef Harmelin, Izrael pretoriai követe 1981-ben bejelentette, hogy gazdasági és oktatási programokban működnek együtt a bantusztánokkal.¹⁰⁶ Izrael nyilvánosan is érvelt azzal, hogy eladott fegyvereit a DAK nem használja fekete civil lakossága ellen, ám egy 1983-as, tömegszlató eszközökre szóló pretoriai rendelés látványosan rácafol erre.¹⁰⁷

AZ APARTHEIDRENDSZER BUKÁSA, A KAPCSOLAT FELSZÁMOLÁSA

Az apartheidrendszer bukásának hátterét itt kifejezni teljességgel nem lehetséges, ám elfogadott szempont, hogy a kubai–angolai csapatok 1988. júniusi győzelmei hozzájárultak a rendszer megváltoztatásához. A hidegháború végével a Dél-afrikai Köztársaság új elnöke, F. W. de Klerk új irányvonalat képviselt, legalizálta az ANC-t, és demokratikus választásokat írt ki.¹⁰⁸ Az átmenet részeként a DAK 1990-ben leszerelte minden nukleáris robbanófejét, a parlamentben azonban De Klerk tagadta, hogy más ország valaha segítette volna hazáját a nukleáris programjában.¹⁰⁹ Mindez, mint láttuk, nem felelt meg a tényeknek.

A választások évében azonban még továbbra is zajlottak közös katonai projektek a két ország között, egyebek mellett egy közös, a repülőgépek elektronikáját érintő fejlesztési program, illetve a DAK még várta a 38 darab saját gyártású Atlas Cheetah C – a Kfirhez hasonlóan szintén a Mirage III továbbfejlesztett változata – típusú vadászrepülőgépének izraeli korszerűsítését, melyet a zsidó állam 1995-re vállalt el 700 millió rand, mai értéken 250 millió dollárt értékben.¹¹⁰ Ezt a projektet 1994 végén fűjták le, a DAK utolsó kutatói pedig az év nyarán hagyták el Izraelt. A két ország katonai kereskedelme Sasha Polakow-Suransky óvatos becslései szerint valamivel több mint 25 év alatt a 20 milliárd dollárt is meghaladhatta, nem számolva a közös fejlesztések és a konvencionális kereskedelem szintűgy tetemes összegeit.¹¹¹

Izrael rohamtempóban cserélte le pretoriai követségének apparátusát: a jobboldali Cvi Gov-Arit a baloldali, régóta apartheidellenes Alon Liel váltotta.¹¹² A váltást ismét a realpolitika indokolta: kevés esélyt láthattak az izraeli külügyben arra, hogy a demokratikus választásokon

¹⁰³ Beit-Hallahmi (1977): i. m. 57.

¹⁰⁴ Israel to Recognise Venda. *South African Jewish Affairs*, 1981. március, 47.

¹⁰⁵ Joel Peters: *Africa and Israel: The Problematic Friendship*. London, 1992, 161–162.

¹⁰⁶ Israel–Black National States–South Africa. *South African Jewish Affairs*, 1981. április, 95.

¹⁰⁷ Polakow-Suransky: i. m. 150., 276., 71. sz. lábjegyzet.

¹⁰⁸ Sparks: i. m.

¹⁰⁹ Helen E. Purkitt – Stephen F. Burgess: *South Africa’s Weapons of Mass Destruction*. Bloomington, 2005, 120.; Paul Stober: *De Klerk’s Three Nuclear Lies*. *Weekly Mail & Guardian* (Johannesburg), 1994. február 11., 2.

¹¹⁰ SANDFA, AMI 520/3/4/6, vol. 53-55. *Buitlandse Besoek: SALM Projekt Tunny: Israel*. 40., 79., 97. 1993. május 3., 12. és 1994. április 25. (Afrikaans.)

¹¹¹ Polakow-Suransky: i. m. 231.

¹¹² Gideon Shimoni: *Community and Conscience. The Jews in Apartheid South Africa*. Hanover, 2003, 163–165., 252.

a közel harmincmillió feketét „leszavazhatja” az alig négymillió fehér lakos. Az ideológiai kapocs ugyan fontos volt, a valós érdekek azonban ezt is felülírták. Ugyanaz a Simon Peresz, aki a hetvenes években nukleáris robbanófejeket ajánlott eladásra a DAK-nak, 1985-ben arról nyilatkozott, hogy „az a zsidó, aki elfogadja az apartheidet, megszűnik zsidónak lenni. A zsidóság és a rasszizmus nem férnek meg egymással.”¹¹³ S ugyanaz a Jichák Rabin, aki baloldalként Vorster 1976-os izraeli látogatásakor poharát emelte „a Dél-Afrika és Izrael által közösen vallott értékekre: az igazságosságra és a békés együttélésre”,¹¹⁴ 1993-ban már arról beszélt a DAK-beli Armscor állami hadiipari cég küldöttségével, hogy „boldogan építene új kapcsolatot a (Mandela-féle) Afrikai Nemzeti Kongresszussal,” és segítene felépíteni a „fekete támogatást” az Amerikai Egyesült Államokban az ország új kormánya iránt.¹¹⁵ Joszi Bejlin baloldali izraeli képviselő okkal mondta el ugyanezen évben, hogy ha Izrael nem lazít a dél-afrikai ország fekete polgárjogi mozgalma iránti ellenszenvén, „akkor ma nem nézhetnénk a szemébe annak a kormánynak, amelyet jövőre fognak ott megválasztani”.¹¹⁶ A kapcsolatot azonban a Dél-afrikai Köztársaság új vezetése nem feledte egykönnyen, s Eliezer Granot izraeli baloldali képviselővel való 1993-as találkozásakor Mandela tisztázta is: „Dél-Afrika népe sosem fogja elfelejteni a támogatást, amit Izrael adott az apartheidrendszernek.”¹¹⁷

KONKLÚZIÓ

Mint tanulmányunk első és második részében láthattuk, Izrael és a Dél-afrikai Köztársaság katonai és politikai szövetsége az 1967-es háborút követően kezdődött, és egészen a dél-afrikai ország rendszerváltásáig tartott. Izrael ugyan korábban Fekete-Afrika megnyerésén dolgozott, és rideg kapcsolatot tartott fenn az apartheidországgal, ám bizonyos reálpolitikai és geopolitikai szempontok – a fekete-afrikai országok és Franciaország Izraeltól való elidegenedése, a DAK arab tömbön való kivülléte és hidegháborús fenyegetettsége – egymás karjaiba hajtották a két országot.

Az első katonai eladások 1968-ban történtek, majd a hetvenes évek első felében masszív üzletek következtek, illetve megannyi komoly közös fejlesztési projekt is felmerült (pl. nukleáris robbanótöltetek célba juttatására képes ballisztikus rakéták). Ez a fejlesztés ugyan nem materializálódott, ám Izrael és a DAK később bizonyítottan tesztelt közösen effajta rakétákat, illetve a két ország kereskedett nukleáris fegyverekhez szükséges nyersanyagokkal.

Ezek mellett konvencionális fegyverek is eladásra kerültek, elsősorban Izrael irányából: a SADF hozzájutott Resef-osztályú hajókhoz, Mirage III típusú vadászbombázó repülőgépekhez, Boeing 707-ből kialakított légi utántöltő repülőgépekhez, Centurion harckocsikhoz és Galil gépkarabélyokhoz. A közös kutatás és képzés szintúgy komoly, összegében azonban nehezen felbecsülhető része volt a két ország katonai kapcsolatának, melyek óvatos becslések szerint közel negyedszázad során 20 milliárd dollár értékben történhetek meg a nyugati hatalmak – az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia – hallgatolagos támogatása,

¹¹³ Veszprémy László Bernát: Simon Peresz és a dél-afrikai kapcsolatok. Szombat Online, 2016. október 13. <https://www.szombat.org/tortenelem/simon-peresz-es-a-del-afrikai-kapcsolatok> (Letöltés időpontja: 2018. 05. 10.)

¹¹⁴ Benjamin Joseph: *Besieged Bedfellows: Israel and the Land of Apartheid*. Westport, 1988, 26.

¹¹⁵ South African Department of Foreign Affairs Archive (Pretoria [továbbiakban DFAA]), BTS 32/2/1. vol. 2. Feljegyzés Armscor és Rabin tárgyalásáról, 1993. július 7., 2.

¹¹⁶ DFAA, 1/8/3, vol. 4. Israeli Assessment of Developments in South Africa, 1993. július 23., 3–4.

¹¹⁷ Polakow-Suransky: i. m. 219.

alkalmanként aktív falazása mellett. (Utóbbi nem jelentette, hogy ilyen téren Izrael megbízott volt szövetségeseiben: mint láttuk, Begin miniszterelnökként Nagy-Britanniát tudatosan megtévesztette intencióival.)

A Dél-afrikai Köztársaság és Izrael széles körű katonai és politikai együttműködése 1968–1994 között a hidegháború „szaftos” fejezetének számított, mellyel a korabeli sajtó is sokat foglalkozott: az apartheid hazája, és a máig egészen magas fórumokon is „apartheid-del” vádolt¹¹⁸ zsidó állam együttműködése, illetve a volt náci szimpatizáns dél-afrikai és baloldali izraeli politikusok közös megjelenései értelemszerűen felkeltették a közérdeklődést. A levéltári források vizsgálata szerencsére lehetővé teszi a higgadt elemzést, illetve a tanulságok levonását: a fent megismert, évtizedes együttműködés rámutat két kisebbségi¹¹⁹ megmaradásra berendezkedett, nemzetközi fórumokon rendre támadott ország együttműködésének lehetőségeire a nagyhatalmakkal szemben – vagy azok orra előtt –, nehézségeire és felmerülő dilemmáira, illetve a nemzetközi szankciós politika visszásságaira.

A két ország együttműködését a Likud 1977-es hatalomra jutása csak segítette, hiszen a cionizmus erősen jobboldali, militáns nacionalizmusra épülő ágát képviselő párt nagyobb megértést tanúsított a dél-afrikai ország fehér nacionalizmusa iránt. Izrael és a DAK szövetségét erősítette a kirekesztettség közös érzése, az ellenséges többségi lakosság részéről érkező fenyegetettség, illetve a nemzetközi fórumokon való egymásrautaltság. A cionizmus és a búr nacionalizmus azon kevés nacionalizmusok közé tartoztak, melyek – egy ideig – sikerrel túlélték a második világháborút követő nacionalizmusellenes változásokat.

Idővel azonban az utóbbi elbukott, míg az előbbi máig virul: a különbség – ahogyan arra Aharon Samir fent idézett sorai rámutattak – Izrael nyilvános diplomáciájában (*haszbara*, *pinkwashing*)¹²⁰ és a zsidó állam zsidó és demokratikus jellegéhez történő ragaszkodásában rejlik. Nem elhanyagolandó a történelmi érvelés sem, mellyel Jehuda Blum itt citált argumentációja is élt, s amit a DAK két politológusa úgy fogalmazott meg 1979-ben, hogy „Izrael együttérzést vált ki, mivel a történelem legszervezettebb népiértés utáni élet jogáért száll síkra. Izrael támogatása nyújtja a nyugati világ számára a faszizmussal szembeni állandó ördögűzést; Dél-Afrika ellenben nem tarthat igényt hasonló kiemelt morális helyzetre.”¹²¹

S végül, mint láttuk, Izrael aktívan használta diaszpóráját létügyének képviseletére. Goldberg már idézett szavai szerint egy zsidó diaszpóráközösségnek „*soha*, semmilyen körülmények között nem szabad elítélni Izraelt”. A Dél-afrikai Köztársaság ezzel szemben még a megannyi etnikai és nyelvi szálon hozzá kötődő Hollandiát sem tudta megnyerni ügye támogatásának. Az ekkor még nagyban Izrael-párti Hollandia – maga is gyarmattartó hatalom

¹¹⁸ Jimmy Carter: *Palestine: Peace Not Apartheid*. New York, 2006.

¹¹⁹ Izrael 2005-ig alapvetően legitim módon élt demokratikus érvelésével, hiszen az 1948-as arab háborús menekülthullámot követően az országban zsidó többség élt. Lásd Amiram Barkat: *For the First Time, Jews Are No Longer a Majority Between the Jordan, the Sea*. Haaretz, 2005. április 11. Vö. Zack Pyzer: *Lies, damn lies and demographics: are jews now a minority between the river and the sea?* The Jerusalem Post, 2016. július 12. <https://www.jpost.com/Israel-News/Jews-a-minority-between-the-river-and-the-sea-460205> (Letöltés időpontja: 2016. 08. 01.)

¹²⁰ A két, egyébiránt igen hasznos koncepcióhoz való erősen kritikus bevezetéshez lásd: Lynn Darwich – Haneen Maikey: *The Road from Antipinkwashing Activism to the Decolonization of Palestine*. *Women's Studies Quarterly*, 42:3, 2014. ősz, 281–285.; Rachel Shabi: *Hasbara and Spin*. *Journal of Palestine Studies*, 38:3, 2009. tavasz, 253–258.

¹²¹ Heribert Adam – Hermann Giliomee: *Ethnic Power Mobilized: Can South Africa Change?* New Haven, 1979, 141–142.

1975-ig – az ENSZ-ben rendre a DAK ellen szavazott, és a két tárgyaló ország kapcsolatait is elítélte, mondván, azok miatt „nehezebb ügy érvelni, hogy a cionizmus nem rasszizmus”.¹²²

A Dél-afrikai Köztársaság szankcionálására tett kísérletek sikertelensége mindössze a „háború liberális alternatívájának”, a szankcionálási politikának ismert visszasságaira¹²³ vet fényt: érezvén a heves amerikai nyomást a tömegpusztító fegyverek elterjedésének megakadályozása érdekében és az ENSZ hasonlóan elfogult szankciós lépéseit, a DAK egyszerűen még jobban figyelmen kívül hagyta a nemzetközi kritikát, és gyorsította nukleáris programját.¹²⁴ Ha valamire élesen rámutat az Izrael és a DAK közötti katonai és politikai kapcsolat története, az végső soron éppen a nagypolitika Janus-arca és erkölcsöktől való mentessége: ahogy Lekgau Mathabathe dél-afrikai polgárjogi vezető fogalmazott 1986-os izraeli látogatása során: „A politikusok több nyelvvvel beszélnek, villás nyelvekkel.”¹²⁵

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Abramowitz, Yosef: *Jews, Zionism and South Africa*. Washington, 1985.
- Adam, Heribert – Giliomee, Hermann: *Ethnic Power Mobilized: Can South Africa Change?* New Haven, 1979.
- Adams, James: *The Unnatural Alliance*. New York, 1984.
- Albright, David – Hibbs, Mark: *Iraq and the Bomb. Where They Even Close?* Bulletin of the Atomic Scientists, 42:2, 1991. március.
- Barkat, Amiram: *For the First Time, Jews Are No Longer a Majority Between the Jordan, the Sea*. Haaretz, 2005. április 11.
- Beit-Hallahmi, Benjamin: *Israel and South Africa 1977–1982: Business as Usual – And More*. New Outlook, 1983. március.
- Beit-Hallahmi, Benjamin: *South Africa and Israel's Strategy of Survival*. New Outlook, Tel-Aviv, 20:174, 1977. április–május.
- Beit-Hallahmi, Benjamin: *The Israeli Connection: Who Israel Arms and Why*. New York, 1987.
- Bilski Ben-Hur, Raphaella: *Every Individual, a King: The Social and Political Thought of Ze'ev Vladimir Jabotinsky*. Washington, 1993.
- Bunce, Peter L.: *The Growth of South Africa's Defence Industry and Its Israeli Connection*. Royal United Services Institute Journal, 129:2, 1984.
- Carter, Jimmy: *Palestine: Peace Not Apartheid*. New York, 2006.
- Comment. *South African Jewish Affairs*, 1981. február.
- Crocker, Chester A.: *High Noon in Southern Africa: Making Peace in a Rough Neighborhood*. New York, 1992.
- Darwich, Lynn – Maikey, Haneen: *The Road from Antipinkwashing Activism to the Decolonization of Palestine*. Women's Studies Quarterly, 42:3, 2014. ősz.

¹²² Beit-Hallahmi (1977): i. m. 56.

¹²³ Michael J. Engelhardt: *A Nonproliferation Failure: America and Israel's Nuclear Program 1960–1968*. Nonproliferation Review, 11:3, 2004, 56.

¹²⁴ George Lopez – David Cortright: *Sanctions: Do They Work?* Bulletin of the Atomic Scientists, 9:49, 1993, 14–15.; vö. Polakow-Suransky: i. m. 113.

¹²⁵ Idézi: Polakow-Suransky: i. m. 190.

- Engelhardt, Michael J.: *A Nonproliferation Failure: America and Israel's Nuclear Program 1960–1968*. Nonproliferation Review, 11:3, 2004.
- Geldenhuis, Deon: *Isolated States: A Comparative Analysis*. Cambridge, 1990.
- Glejjeses, Piero: *Conflicting Missions: Havana, Washington and Africa 1959–1976*. Chapel Hill, 2002.
- Haapiseva-Hunter, Jane: *Israeli Foreign Policy: South Africa and Central America*. Boston, 1987.
- Ha'cohen, David: *Partition for South Africa*. Jerusalem Post, 1977. július 8.
- Harkavy, Robert E.: *The Pariah State Syndrome*. Orbis. Foreign Policy Research Institute's Quarterly. 21:3, 1977.
- Ha'tiavon ba'a im ha'achila. Ha'arec, 1973. január 12.
- Israel & South Africa. South African Jewish Affairs, 1981. szeptember.
- Israel as a Model. South African Jewish Affairs, 1982. február.
- Israel–Black National States–South Africa. South African Jewish Affairs, 1981. április.
- Israeli Links with South Africa. Intelligence Digest, 1984. szeptember 1.
- Israeli Official Predicts Closer Defense, Other Cooperation. Sub-Saharan Africa, 8:29, 1979. február 9.
- Israeli View of Afrikaner Politics. South African Jewish Affairs, 1980. február.
- Israel to Recognise Venda. South African Jewish Affairs, 1981. március.
- Jaster, Robert S.: *The Defence of White Power: South African Foreign Policy Under Pressure*. Basingstoke, 1988.
- Joseph, Benjamin: *Besieged Bedfellows: Israel and the Land of Apartheid*. Westport, 1988.
- Klieman, Aaron S.: *Israel's Global Reach: Arms Sales as Diplomacy*. Oxford, 1985.
- Klinghofer, Arthur Jay: *Oiling the Wheels of Apartheid: Exposing South Africa's Secret Oil Trade*. Boulder, 1989.
- Kreinin, Mordechai: *Israel and Africa: A Study in Technical Cooperation*. New York, 1964.
- Lopez, George – Cortright, David: *Sanctions: Do They Work?* Bulletin of the Atomic Scientists, 9:49, 1993.
- Middleton, Drew: *South Africa Needs More Arms, Israeli Says*. New York Times, 1981. december 14.
- Nicosia, Francis R. (szerk.): *Archives of the Holocaust*. New York, 1990.
- Peters, Joel: *Africa and Israel: The Problematic Friendship*. London, 1992.
- Polakow-Suransky, Sasha: *The Unspoken Alliance. Israel's Secret Relationship with Apartheid South Africa*. New York, 2010.
- Purkitt, Helen E. – Burgess, Stephen F.: *South Africa's Weapons of Mass Destruction*. Bloomington, 2005.
- Pyzer, Zack: *Lies, damn lies and demographics: are jews now a minority between the river and the sea?* The Jerusalem Post, 2016. július 12. <https://www.jpost.com/Israel-News/Jews-a-minority-between-the-river-and-the-sea-460205>
- Raful: *Anachnu k'mo ha'mijut ha'lavan be'Drom Afrika*. Jeditot Aharonot, 1987. december 25.
- Report of the Commission of Inquiry into the events at the refugee camps in Beirut, 8 February 1983. <http://www.mfa.gov.il/mfa/foreignpolicy/mfadocuments/yearbook6/pages/104%20report%20of%20the%20commission%20of%20inquiry%20into%20the%20e.asp>
- Rodenburg, Jaap – Hengeveld, Richard: *Embargo: apartheid's oil secrets revealed*. Amsterdam, 1995.
- Schiff, Ze'ev – Ehud Ya'ari: *Israel's Lebanon War*. New York, 1984.
- Shabi, Rachel: *Hasbara and Spin*. Journal of Palestine Studies, 38:3, 2009. tavasz.
- Shavit, Jacob: *Jabotinsky and the Revisionist Movement 1925–1948*. London, 1988.

- Shimoni, Gideon: *Community and Conscience. The Jews in Apartheid South Africa*. Hanover, 2003.
- Shindler, Colin: *Israel, Likud and the Zionist Dream: Power, Politics and Ideology from Begin to Netanyahu*. London, 1995.
- Simon, Bernard: *The Manna Falls*. Financial Mail, 1979. május.
- South African Opinion. South African Jewish Affairs, 1982. október.
- Sparks, Allister: *The Mind of South Africa: The Story of the Rise and Fall of Apartheid*. London, 1991.
- Stober, Paul: *De Klerk's Three Nuclear Lies*. Weekly Mail & Guardian (Johannesburg), 1994. február 11.
- Svejcer, A.: *Madua Drom Afrika? Ha'arec*, 1985. augusztus 6.
- The Israeli Connection. The Economist, 1977. november 5., 14–15.
- Veszprémy László Bernát: *Simon Peresz és a dél-afrikai kapcsolatok*. Szombat Online, 2016. október 13. <https://www.szombat.org/tortenelem/simon-peresz-es-a-del-afrikai-kapcsolatok>
- <https://www.jns.org/jabotinskys-anti-racist-legacy/>
- <https://www.sahistory.org.za/topic/united-nations-and-apartheid-timeline-1946-1994>

LEVÉLTÁRI ANYAGOK

Jabotinsky Institute (Tel-Aviv)

National Archives (Kew)

SABC Radio Archives (Johannesburg)

South African Department of Foreign Affairs Archive (Pretoria)

South African National Defence Forces Archive (Pretoria)